Izvorni naučni rad
UDK 821.163.4.09(497.16)

Світлана БИБИК (Київ)
Інститут української мови НАН України
sbybyk2016@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЦЕНТРИ МЕТАФОРИКИ ЧОРНОГОРСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

У статті запропоновано аналіз метафоричних структур, які створюють концептуальні асоціативно-образні центри в перекладених українською мовою текстах чорногорських поетів. Виокремлено та схарактеризовано концептуальні центри метафорики „Людина і народ“, „Людина і всесвіт“, „Людина і мікрокосм її Душі“, „Філософія світосприймання“. Простежено стилістичні функції антропоморфної (зокрема і соціоморфної), природоморфної, артефактної метафор. Зауважено про виразність соціоморфних метафор, пов’язаних з релігійно-міфологічним сприйманням світу. Відзначено лексико-граматичні особливості метафорики: активність генітивних, дієслівних, прикметникових метафоричних структур, а також перевагу ускладнених метафоричних комплексів над дво-, тричленними метафоричними сполуками. Простежено роль компаративних зворотів, метафоричних ототожнень семантики зіставлюваних у мікроконтекстах лексем. Окрему увагу приділено ролі слів-символів у створенні асоціативно-семантичної двоплановості словесних образів.

У дослідженні відзначено лінгвокультурологічне значення українського перекладу чорногорських поетичних творів, оскільки матеріал виявляє співвідношення „універсального та національного“, „свого та чужого“, „спільного та відмінного“ у словесних картинах природного ландшафту, філософського осмислення буття. Оскільки проаналізовано не оригінальні твори, а їх переклади, то враховано увагу до національно-культурного компонента в асоціативно-образній структурі метафорики чорногорської поезії. Простежено те, як мова чорногорської поезії відбиває особливості історії, ментальності, характеру народів Чорногорії, яким довелося у складних умовах відстоювати свою державність та незалежність.

Під час аналізу наголошено на диференціації традиційних метафоричних структур, які притаманні і мові української поезії. Принагідно відзначено й індивідуально-авторські метафоричні моделі, оригінальність метафоричного мовомислення чорногорських поетів.

Ключові слова: *мова чорногорської поезії, концептуальний центр, поетизм, слово-символ, генітивна метафора, прикметникова метафора, дієслівна метафора*

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із актуальних напрямків сучасної лінгвостилістики є тісна взаємодія з лінгвокультурологією. Зміна дослідницького вектора сприяє вивченню текстів різних національних культур з метою встановлення спільних і відмінних словесно-образних, асоціативно-семантичних явищ, комунікативно-прагматичних, які пов'язані з мовно-естетичним осягненням світу, з часовими, просторовими параметрами динаміки мови, з особливостями взаємодії народів, соціального та мовно-культурного обміну, взаємовпливів та взаєморозвитку мов народів. Особливо для останнього прислужуються переклади текстів різних стилів і жанрів. Вони актуалізують архетипові смисли, пасивний лексикон національної літературної мови (наприклад, нижче буде відзначено образні функції маловідомих загалу назв рослин „цикута", „нард"), сприяють народженню оказіональних слів, розкриттю внутрішньої форми загальновживаних чи стилістично обмежених у повсякденній культурі лексем, „прирощенню" нових поетичних, образних смислів. Переклад розкриває і рідну мову, якою перекладається текст, і національну культуру оригіналу.

Саме на тлі власної національної лінгвокультури дослідник може побачити специфічні риси іншої, вдаючись до зіставного аналізу, спираючись на лінгвокогнітивні механізми структурування словесних образів, застосовуючи аналітичні механізми емпіричного осягнення світу крізь словесно-образні текстові структури. Усе зазначене пробуджує у творчій уяві читача „індивідуальне – загальне", „національне – універсальне", „спільне – відмінне", „подібне – специфічне": „Кожна національна література найчастіше відображає національні особливості народу, якому вона належить і який її створював. Це одна із характерних рис і чорногорської літератури (Перович, 2016: 264)".

Мета дослідження – вивчення мови перекладеної українською мовою чорногорської поезії через обґрунтування поняття концептуального центру в мовно-естетичній оцінці світу та людини в поезії; окреслення спільних та відмінних з українською мовою метафоричних структур,

їхнього асоціативно-образного наповнення, зокрема архетипового, символьного; простеження співвідношення фразеологізованих та індивідуально-авторських метафор у перекладених текстах.

ЗАСТОСОВАНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для реалізації поставленої мети потрібна дієва і прозора методологія аналізу. У цій праці застосовуємо прийоми визначення ключових слів, наскрізних словесних образів, ліній (увага до семантичного, змістового повтору), за допомогою яких конструюємо „концептуальні центри метафорики“. Під останніми розуміємо глобальні асоціативно-образні структури, що формуються у творчій уяві поетів і транслюються читачеві та сприймаються ним як актуальні смисли, пов’язані зі змістом (концепцією) творів.

Роль імені такої асоціативно-образної домінанти виконуватимуть формулювання мікротем. Вони є експлікаторами сегментів вербально-когнітивних картин світу особистості, народу, нації, етноспільноти, зокрема і поетичної інформаційно-образної системи. Система ідей, архетипових, етнокультурних, загальноєвропейських, загальнослов’янських тощо уявлень підпорядкована суб’єктивізованому, особистісному сприйманню і відтворенню дійсності в поетичному контексті. Назвам концептуальних центрів за асоціативно-семантичним принципом підпорядковані елементи словника мови поезії, які є опорними лексемами в метафоричних поетичних структурах. При цьому застосовується компонентний семантичний аналіз, інтерпретація фреймів, сценаріїв, образів, символів, асоціативного простору поетизму, порівняння метафоричних структур чорногорської та української поетичних парадигм, співвідношення загального та індивідуально-авторського в поетичних метафорах, ціннісна, аксіологічна мотивація поетичного слововживання.

На окрему увагу заслуговує семантичний аналіз самих метафоричних структур, основними донорськими зонами яких, наприклад, загалом в українській поезії, є *людина, природа, предмети*; а реципієнтними зонами – *людина, душа, серце, доля, життя, смерть, дорога, мова, слово, думка, пам’ять, час, небо, сонце, місяць, зорі, хмари, дощ, вітер, земля, вода, вогонь, хата, місто* та ін. (Кравець, 2012: 126, 114). Відповідно диференціюємо антропоморфну (зокрема і соціоморфну), природоморфну, артефактну метафору. Лексико-граматична структура метафорики позначається на характері її семантики (накладання сем-семем в генітивній метафорі), на актуалізації емоційно-оцінної, якісної (прикметникова метафора, компаративна метафора) чи динамічної (дієслівна метафора) ознаки.

Застосувавши ці лінгвокогнітивні принципи, пропонуємо розрізняти в чорногорських поетичних текстах концептуальні центри метафорики „Людина і народ“ (цю змістову особливість вже відзначив поет-перекладач Д. Павличко (Павличко, 2016: 276)), „Людина і всесвіт“, „Людина і мікрокосм її Душі“, „Філософія світосприймання“. При цьому інструментом ретрансляції лінгвокультурологічної інформації стає українська літературна мова. У результаті сам переклад є засобом накладання асоціативної семантики однієї мови (мовної картини світу) та іншу споріднену. Внаслідок цього можливі додаткові висновки про універсальність та національну специфіку поетичного мовомислення, його оригінальність. Сучасні та класичні твори чорногорських письменників відомі в Європі, зокрема в Україні, завдяки перекладам; і через переклади ці твори: а) стали надбанням української лінгвокультури, б) поетичні твори та їхнє словесно-образне наповнення розширили географію функціонування, в) вони набули функції засобу міжкультурної комунікації (Тарасов, 2000: 45–53). Особливістю поетичних творів чорногорців є те, як вони виявляють високу майстерність метафоричного мислення (Павличко, 2016: 276). Переклад таких структур вимагає урахування багатоаспектності семантики як оригінальної структури, так і її іншомовного варіанта, збереження функціонального навантаження метафори в тексті – номінативного, естетичного, емоційно-оцінного, експресивного, простеження, як текст відбиває внутрішньомовну семантику і історико-культурні, психологічні аспекти життя людини (Казакова, 2003).

ОТРИМАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Хоча твори багатьох чорногорських письменників перекладені українською мовою, деякі з них вивчали в аспектах літературознавства, утім поки немає комплексного лінгвостилістичного, лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного аналізу цих текстів. Отже, проведене дослідження є першою працею з осягнення змістового, смислового наповнення чорногорської поезії крізь призму мови та культури.

„Людина і народ“. У центрі аналізованих українських перекладів поезії – словесний образ чорногорської нації, її тривалої історії боротьби за державність, проти фашистської навали, за відстоювання свободи території, мови, культури, віри. У зв’язку з цим у поетичних творах сформувався концептуальний центр метафорики „Людина і народ“. Насамперед відзначаємо, що суб’єктивізоване, персоніфіковане поняття „історія“, адже вона об’єднала кожний клаптик рідної чорнорцеві землі (*Дивлюся – край току /* ***кожуха скидає історія*** (Сретен Перович).

Іменникові генітивні, іменниково-дієслівні соціоморфні метафори з семантичним центром „історія“ актуалізують саме динамічний складник: історія сприймається як пам’ять про покоління, на честь яких запалюється свіча, історія супроводжує численні смерті, жалі, тому функціонально навантажений генітив *шал* ‘бурхливість, стрімкість вияву чогось’. Ось контексти: ***Страшна свіча історії вогніє**, / Смерть окриля твою любов і гріє, / Погибель нині замість сонця дніє* (Ратко Вуйошевич); *Більше в **історії шалу** – то більше й жалів солоних!* (Балша Бркович).

Концептуальний метафоричний центр „Людина і народ“ актуалізує книжні одиниці словника мови поезії (номінації на позначення сакральних архетипів, суспільно-політичний лексикон), а також публіцистичну риторику поетичного висловлення, високу експресію фрази.

У поетичних творах громадянського наповнення, автором яких є Радован Зогович, відзначаємо метафоричні структури із суб’єктом соціально-політичної активності – *сівачем*, що доволі поширений у слов’янських літературних мовах (‘той, хто викликає появу, розвиток чого-небудь’). Пор. ускладнені асоціативно-образні комплекси, які репрезентують динамічну модель соціально активної особистості: *Не хочу пісень, схожих на кобилячі вибрики, / не хочу бряжчати дзвіночками збруї. / Хочу **ритмів. Подібних до кроків твердих сівача, / який завше у лад із ходою широкою / в повен помах руки висіває насіння***; *Серце людське! Влийся у **ритм сівача, / у ритми несхитних шеренг – у марш***.

Із архетипом хліборобської роботи – праці сівача і жниваря – в поезії Гойко Янушевича пов’язані мікроконцепт внутрішньої готовності до жнив, збирання врожаю (метафоричний епітет), мікроконцепт плодів духовної і суспільної праці (іменникова соціоморфна метафора): ***Руки наші дозрілі для жнив***, / *далека земле, світло / поміж тінями*; *На сході знову зоря біліє, / далека земле, так легко – **у серці жита**!*

Символом соціальної боротьби є *прапор*, що не є статичним словесним образом: він уподібнений крилу птаха, він виступає символом захисту і впевненого наступу у відстоюванні ідей чорногорців (метафоричний ускладнений епітет), він є узагальненням, символом усім патріотичних почувань (порівняння *світ як прапор*): *Хочу ритму такого, як уперті кроки у марші, / коли **прапор крилом доторкає рамена**, / хоч я все розумію: / крок за кроком – а ноги все грузнуть і грузнуть* (Радован Зогович); ***Світ** цей, навіть для незрячих – як **горде знамено, / що полощеться і майорить*** (Янко Джонович).

Суспільно-політичний контекст деяких поетичних творів актуалізує поняття „батьківщина“ та його традиційне широке метафоричне вживання на позначення всесвітнього простору як рідного (*Маємо з*

кожного неба / скинути чорні веселки / і випустити в широчінь червоних птахів, / ***проголосивши цю планету / батьківщиною завузькою****!* (Блажо Щепанович)), рідної землі-матері (*О* ***батьківщино****, в тебе вже на грудях / Одне дозріле серце, друге – рветься, / І голова од лих огнем береться* (Ратко Вуйошевич)). Індивідуально-авторськими і національно маркованими є природоморфні, соціоморфні перифрази цього книжного поетизму в Ратко Вуйошевича – *О* ***батьківщино****,* ***горо драматична****, / Зорі твоїй крізь ніч не продихнути!*; *О* ***батьківщино, сяйво, біг історій***; у Дубравки Велашевич – ***Далекий краю мій коханцю / брехнею зранений***. *Зелений храм* засоційований із Чорногорією в Сретена Перовича: *До першого пагорба – стежка, / якою пройшли мої предки / до* ***коренів свого зеленого храму*** */ і там в семигір'ї поснули, / навіки поснули...* Синонім „батьківщини" – „Чорногорія". Цей поетичний онім входить у динамічну метафоричну структуру: *О* ***Чорногоріє, ти гинути у шалі / Умієш****; голодом слова сіяти!* (Ратко Вуйошевич).

Мікроконцепт пам'яті історії емоційно наснажений, адже ця пам'ять не лише у думках, вона зрима – цю пам'ять зберігає земля. Ландшафт Чорногорії – ліси, гори. Отже, щоб стерти криваву пам'ять партизанської боротьби з фашистами, ліричний герой пропонує трансформувати цей простір. Оскільки це практично неможливо, то він тим самим утверджує неможливість і знищення сторінок цієї сумної історії. Щоб донести цю думку, ліричний герой вдається до численних ускладнених динамічних метафор, у яких опорними стали поняття геопростору, дендроніми (*ліс, гірське пасмо Папук, горб, земля, гай, пагорки, підгірки*), назви спорідненості (*батько, матір*), соматизми (*серце, кров, шкіра, жили*), а також дієслова – *стирати, обдирати, оббривати*, які сприяють антропоморфізації словесного образу стирання пам'яті про покоління борців:

Вирвіть усі стовбури, закутані в хмари зеленолисті, / всі ***ліси зітріть із лиця Папука***; ***Землю оббрийте****, як бриють усіх каторжан, як родимки, пагорки зріжте, – / коли хочете, щоб забув я усе – / і його, і ліси партизанські!*; ***Обдеріть живу шкіру з землі****, з виноградників, / роздушіть усі підгірки, всі до одного, / хай ці ниви квітневі, зелені, заврунені / одна по одній проваляться, захороняться* (Радован Зогович).

Краї, що були осередком боротьби з ворогом рідної балканської землі, сприймаються ліричним героєм як „друге Я", їхній зоровий образ накладається на конкретно-чуттєві образи ув'язнених, загиблих, що втілені в ускладнених дієслівних і компаративних антропометафорах: *О ліси Папука, що зрослися із ним нерозривно! / О* ***гаї Папука, що сплелися, змішалися в серці моєму з ним, / кров'ю по жилах розлилися,***

змішались, / як батька і матері кров; *Ці* ***горби, наче в'язні – з руками за спиною – бредуть і бредуть, мовчазні на прогулянці, / і повільно, як ув'язнені повертаються*** (Радован Зогович).

Дух боротьби, втілений у концептуальному метафоричному центрі „Людина і народ", актуалізував у творах різних поетів колірні асоціації. Їх вербалізують метафоричні епітети, дієслівні метафори, що входять до гіперболічних образів, до метаморфоз: *Що за кумедні птахи / щебечуть в* ***червоному*** *листі / Невже клюють твої ребра / по запаху і звуку / знайшли тебе / і вогелет продовжується / з обличчя в обличчя / з посмішки в лісі* (Блажо Щепанович). Соматизм „кров" – метафора рани землі: ***Скривавлена земля. Знеможена / на рани*** (Душан Костич). Особливо ця асоціативно-образна настанова виражена в мовотворчості Ратко Вуйошевича:

І ***небо, чорним вітром оповите****, / І гори, що своє вже відспівали, / І сонце мандрівне, собою сите – / В мені, неначе грози, заспівали*; */ Далекі ж душі впали під копита*; *При серці* ***меч кровистий ріже люто****, / Живі та мертві в єдності безкраїй / На шлях мій стали – муки не минути;* ***В мені блискавки завогніли, / Мечі бойові поржавіли****;* ***Свобода – чорна, честь і юнь – темряві***; *Чекаю* ***сонця*** *–* ***в кров'яному плині****, / Нехай ріка проста сплива достоту… / О майбуття, чи ж ти мені – чужинне?*

Чорногорія – простір, який заселений етнічно і соціально неоднорідним народом. Але, як і в поетичній мові інших слов'ян, зокрема українців, ціннісно позначена постать батька. Так само і в чорногорській поезії словесний образ батька має широку ('пращур одного з балкано-слов'янських народів – чорногорців') і вузьку семантику ('батько в родині'). Метафоричне мислення авторів спрямоване на виокремлення в словесному образі батька соматизмів – *руки*, *очі*, які представлені конкретно-чуттєво, бо це деталі мовного портрета трударя, що живе у складних природних умовах – у гористій місцевості (*А* ***мав батько руки, / неначе списи, / сухі в передпліччях, по лікті зарошені*** (Міло Краль); ***Бліді твої коряві руки; Твої мирні, добрі очі*** (Янко Джонович). У поетовій уяві народжене і текстуально втілене архетипове порівняння батька, його екзистенції з деревом (дубом) – сильним головою роду: ***Він*** *стоїть,* ***наче дуб****: /* ***взяв у дуба могуть****, / круг нього змії / стрічками в'ються* (Міло Краль); ***Життя твоє, ще буйне й молоде, як дерево весняне, / зігнулося і всохло там*** (Янко Джонович).

Семантичним центром метафоричного узагальнення чорногорця як трудівника-шахтаря, який працює *чорно*, тобто 'понад силу, тяжко', є його зіставлення з чорношкірим негром. В основі поетичного контексту саме словесна гра на епітетах із колірною семантикою – *зелений*, *жо-*

втий, *чорний*, пор.: ***Чвалають*** *зеленими алеями* ***як тіні сухі, ширококості****, / з черевиками на раменах / і з гарячим хлібом у торбах /* ***чорні негри й чорногорці****; А коли над горами шахт / жовте світло малює / ранок, /* ***чорні негри і чорногорці / землю крутять*** *– / і ті чорні й інші чорні* (Янко Джонович). Уславлення людини праці – один із мікроконцептів наскрізного метафоричного центру „Людина і народ“, пор. відповідні перифрази: *О* ***батьку*** *мій,* ***кремезний рудокопе****, / прийми в дарунок цей шмат серця, / оце моє тобі вітання, /* ***великий чоловіче поту й труду****!* (Янко Джонович).

У творах Вітомира Ніколича акцент переведений на метафоричне узагальнення діяльної людини, людини, яка не задовольняється спокоєм. Про це свідчать відповідні назви осіб: *Шляхи* ***шаленця*** *захочуть*; *Тож мир тобі,* ***блукальцю****, ти – у схові / Коханім слова в потойбічній крові* (Вітомир Ніколич). Саме особистості з такими морально-психологічними якостями роблять історію чорногорського народу: метафорами останньої є поетичні номінації *шлях, кров*.

Очевидно, геофізичні властивості місцевості впливають на те, що метафоричне мислення поетів раз по раз повертається до архетипу „камінь“ і пов'язаних із ним статичних і динамічних ознак. „Камінь“ – це і метафора характеру людини, і метафора ментальних рис народу, метафора фізичної якості, пам'яті, смерті, і метафора надгробку тощо: *Батько не вмер / Із собою не взяв свою славу, / В нестерпнім болі / Склепив повіки, /* ***Розкинув руки / Богові на розправу****, / Та й* ***скам'янів навіки*** (Міло Краль).

Як міфопоетичне сприймаємо асоціативно-образне узагальнення таких потрібних соціуму якостей, як твердість, моральна і фізична сила людини, її здатність продовжуватися в поколіннях. Порівняйте складну соціоморфну метафору в таких рядках: ***Людина впала, мов каміння древнє, / Створіння це – і камінь, і людина*** (Ратко Вуйошевич).

Зіставлення людини з легкою невагомою бавовною породжує протилежну за семантикою асоціацію, яка метафорично розгортається від епітетної структури „добрі й мирні люди“: *Є на світі* ***добрі й мирні люди, / що пливуть життям нечутно-тихо, / мовби йдуть бавовною спроквола*** (Александар Лесо Іванович).

Сучасна поетеса Лена Рут Стефанович свій суб'єктивний і національно-маркований образ Чорногорії та її народу втиснула в поетичний перифраз: *Я – це ти / а ти – це я /* ***ми*** *– ця* ***земля / у сховку від докірливих очей / у чарівних бескидах гір****.*

„Людина і всесвіт“. Відзначений концептуальний центр метафорики чорногорської поезії підтягує до себе ключові поетичні номінації,

пов'язані з асоціативно-образним представленням світу, неба і небесних світил, землі, рослинного і тваринного світів, стихій.

Виокремлюємо дві моделі словесного образу ***світу*** – епітетну та дієслівну. Прикладкова структура зумовлює семантичну тотожність „світ – мир", притаманну релігійному дискурсу: *Як не заблудити в цьому* ***світі-мирі****?* (Мірко Баневич). Словесні образи з семантичним центром „світ" ускладнені. Світосприймання психологізоване, що відбиває епітетика із відповідною семантикою. В одному випадку – це 'байдужість, апатичність, в'ялість', що увиразнює характерний компаратив із назвою отруйної рослини: *Болюче все, терпке* ***немов цикута****, / світанком десь проріджується сутінь, / щоб обійняти* ***неоспалий світ*** (Душан Костич). В іншому слововживанні епітети допомагають увиразнити динамізм, бурхливість світу („світ – рух"): *В* ***шумких світах непосидящих*** (Александар Лесо Іванович).

Метафора-персоніфікація допускає ототожнення „світ – надлюдина", отже він здатний виконувати певні дії, подібні до дій стихій:

Світ наповнює небо голодними криками птиць / і ходить дорогами / та без доріг / до початку асфальту*. / Забери ти й мене, як неорану ниву, / як некошений луг / і незайманий зроду, / поєднай мене, світе, з джерелами давніми, / хай озвуться вони в моїй крові / тихим стогоном давнім*; *Тут цей* ***світ розлився як повітря, / як вода / над горами, / і наливається в небесний обшир / без кордонів, / без меж****. / Струмки з безплідних долин / по каменях безконечних / жадливими гадами в'ються* (Янко Джонович).

Поетизми *світ* і ***небо*** часто повторювані, зближені в аналізованих контекстах. Генітивна метафора, підсилена дієслівною, створює масштабну візуальну картину огортання землі небом: *Доки* ***вічність небес / пливе над землею*** (Блажо Щепанович). Поетизм *небо* антропоморфізується, набуваючи діалогічних якостей, завдяки чому увиразнюється твердження, що людина – частина природи, яку вона сприймає відчуттями (зором, слухом) та психологічно: ***Небо крізь пальці / Око моє кличе / цвіт відчуваю слухом***; ***Небо*** *мене* ***підмануло*** *– / Морської не зна таїни* (Таня Бакич). Перекладач поезії Сретена Перовича, наприклад, як джерело запаху актуалізував для одоративного сприймання рідного неба маловживану в українській мові назву рослини *нард* – 'трав'яниста рослина родини валеріанових': *семигір'я горить проскуриною, / і* ***дихає нардом небо*** (Сретен Перович).

Виразний у чорногорській поезії словесний образ пекучого *сонця*. Метафоричне мислення авторів силу сонячного світла й тепла порівнює зі зливою, з силою тварини-хижака, з руйнівною стихією. Це відбивають ускладнені природоморфні, антропоморфні метафоричні комплекси: *О,*

промокнути б, змокнути – під ***пахучою зливою сонця*** (Радован Зогович); *Тепер це* ***зубасте / сонце (не спекотне й не затуманене) / забуло*** *й оливки, й виноград, і раву, і мурашок* (Сретен Перович); *А* ***в череп землі сонце тріщини сіє*** (Сретен Перович).

Зірки уподібнені подрібненому камінню, гронам плодів – такі конкретно-чуттєві тактильні й зорові метафори засвідчено в чорногорській поезії: ***Камінь дістала з корита холодного – / Кидаю вгору зіркам*** (Таня Бакич); ***Мов плоди*** *– звисають понад нею* ***зорі*** (Єврем Бркович). Через ряд асоціативно-семантичних трансформацій зірка (зоря) наділяється функцією дарування любові, адже за міфопоетичним символізмом зірки – це душі померлих людей: ***Зоря у любов переплавить / тишу*** *навислу понад могилами* (Душан Костич). У подібних контекстах у метафорі накладаються семантичні плани – і власне астральний, і сакральний.

Географічний простір Чорногорії позначився на метафорах землі. Актуалізовані поетизми *земля, гори, ліс* у складі традиційних асоціативно-образних структур: „ліс – крила – птаха“ (*На заході* ***ліс розгортає крила****, / далека земле, птахо, / ти по мені вже летиш* (Гойко Янушевич)), „гірська місцевість – змієподібні стежки“ (***Неродюча земля зміїться*** (Лена Рут Стефанович)), „земля – вишите полотно“: ***Ткання моє з надвечір'я Підгориці / зірками оздоблене шестикутниками*** (Лена Рут-Стефанович).

Традиційний у всіх слов'янських мовних культурах словесний образ *дерева* як стрижня роду та гілок-дітей. Тому метафоричний контекст органічно поєднує *дерево* як символ життя взагалі з поетичними номінаціями *гілка, дерево, шлях*. *Відкинута* ж *гілка* – символ приреченості, а тут ще – гіркої долі чорногорського народу: *А* ***страшну гілляку, хвору сиротину / З дерева одкине на шляхи незнані*** (Мірко Баневич).

Крізь призму психоемоційного сприймання актуалізований поетизм *соняшник*. Як у чорногорській, так і в українській культурі він є символом життя, духовної підтримки. Ліричний герой прагне метаморфоз, завдяки яким може обернутися на соняшник і відчути його силу: *Заснути чи померти… / Чи* ***обернутися на соняшник***; *І відчуваю, що* ***лежиш на соняшниках зеленавих, / В зеленій сорочині, / Очима – до небес*** (Рісто Раткович). Так само символом духовного устремління людини є поетизм *тополя*: *До джерел їх, до високих тополь, / до тополь, що під сонцем, дайте припасти* (Радован Зогович).

В індивідуально-авторському метафоричному мисленні народжуються динамічні, звукові образи, в яких одним із естетизованих компонентів є назви рослин гірського лісу (***Соковита ця тиша****: вже* ***листя і трави / благовісно злилися у шептах гарячих*** (Душан Костич); ***Мо-***

литву нашіптує ожина (Сретен Перович)). Психологізована метафора *латаття* – символу сонця, життя, царювання. Порівняйте прикметниково-іменникову ускладнену метафору і контекстуальний контраст семантики слів-символів „латаття“ – „правда / неправда (руїна)“, „надія / безнадія (короста)“: ***Покинуте латаття / в кристалах сонця / А правда – у руїнах / А надія – в коросте*** (Дубравка Велашевич).

Знакові для чорногорської поезії словесні образи плодів – *винограду, оливок*: *Вранішнє збирання винограду / і* ***між виногрон / чужа рука*** (Душан Джуришич).

Символом Творця, мудрості, першопочатку та Богині світу є *бджола*. Драгані Трипкович вдалося в короткій строфі поєднати кілька архетипових символів – безжалісності світу і мудрості Творця: *Бо за шляхетними фасадами моралі громадської / усі родини – пророчо-жовті, / у них живе ще досі* ***туга світу****, / її відчує лиш* ***плаксій бджолиних сліз*** */ чи сліз камінних*. Нагадаємо, що згідно з єгипетською міфологією, бджоли виникли із сліз бога сонця Ра, коли вони приземлилися на пісок пустелі (Коцура et al., 2015: 49). Загальний же зміст наведеного уривка такий: світ збудований потом і сльозами – у великій праці.

Природні стихії також опоетизовані, суб'єктивізовані: ліричний герой в єдності з *вітром* (антропоморфізм і природоморфізм взаємодіють); він оживає як дерево – і починає відчувати душевний біль, що порівнюється з шумом буків: ***Сколихни*** *мене,* ***вітре****, й ти,* ***буковий шуме крилатий,/ під корою лиш біль, гіркота в серцевині*** (Душан Костич). *Вітер* – це і позитивно забарвлений образ емоційно-психологічного сприймання світу через тактильні відчуття: *Землю сонну, / непритомну /* ***обігрів / вабливий вітер*** (Душан Джуришич). Наскрізна в чорногорській поезії дієслівна метафорика вітру: *Чи коли-небудь теплий* ***вітер****, / якийсь шалений вітер /* ***зуміє*** *став замерзлий /* ***розхвилювати****?* (Душан Джуришич); ***Шепоче вітер*** *в хащі і* ***треться*** *об бескеття…* (Душан Костич).

Осінній дощ, що супроводжує листопад, набуває значення символу часу. Порівняйте ускладнену антропометафору „дощ гасає“: *Тільки й вчувається –* ***дощ біля скронь / на падолисті в шалі гасає*** (Душан Костич).

Традиційно *небо* метафоризує концептосфера *вода*, і навпаки. Хмари на небі засоційовані з плаванням птахів на воді (метафора „хмара – птиця“): *Побачити б лише Неретвинські озера, / де* ***хмари на плаву, як лебедині пера, / пливуть удалечінь, / удалечінь пливуть****…* (Душан Костич). У зворотній проекції озеро як відблиск неба несе на собі інформацію про долі людей: *Чи ж смію я, Неретво, глянуть вдосвіта на тебе, / аби побачить офіс –* ***озера, повні неба, / ніколи не звідані, жаха-***

ючі, мов прірва: / в них відблиски страждань і кров на скелях рівних (Душан Костич). В останньому прикладі накладаються природоморфна і предметна метафори.

Помітний в концептуалізації „Людини і всесвіту“ темпоральний поетизм *ніч*. В його асоціативно-образному ореолі чорна колористика (***Потоками плаче сутінків чорна вівця*** (Міло Краль)), уособлення зла (***Ніч*** *несміла / у* ***багатті зла згоріла*** (Душан Джуришич)); рух істоти (*Коли* ***бруківку міря кроком / ніч*** *вздовж дверей та ліхтарів* (Душан Костич)), відчуття обмеженого і незаповненого простору (бо нічого не видно): *Лежав, під головою руки, / і духмяніли звуки, /* ***Ніч*** *зоряна, червнева, наливна – / мурована у темряві* ***стіна*** (Душан Костич); *В* ***порожнечі ночі****, коли морок сплете сітку, / до людей лихих і грубих бути / трохи привітним, / трохи пристрасним* (Міло Краль), відчуття застою, змертвіння довкілля: ***Ночі кинули якір*** */ у темноту під її покров*ом (Дубравка Велашевич).

„Людина і мікрокосм її Душі“. Виокремлений ще один вагомий у мовно-естетичній системі чорногорських поетів концептуальний центр засвідчує про потужність ліричного струменя, що також оприявнюється через глибини метафоричного мовомислення. Із загального поетичного контексту виокремлюємо насамперед такий різновид метафори, як перифраз, що виступає образним позначенням Душі: ***Мій світлячок невеличкий*** (Борислав Йованович).

Символом охоронця Душі людини традиційно виступає *ангел*: його дієвість засоційована з життям – биттям серця (ускладнена метафора – *у дзвонне серце калатати крином*), з відступом як духовною смертю (дієслівно-іменна метафора *вигнати з криниці очей*): *Колишні* ***ангели****, я знаю: / Ви підкоряли морок серед вод / У* ***дзвонне серце калатали / Ви крином****, / Щоб не вмер я від життя / Та хтось вас* ***вигнав із криниці / Мої очей****… / Не бачу вас / Лише в морозних квітах під вікном / Шукаю ваші чарівні коліна й крила* (Рісто Раткович). Асоціативно-образне представлення духовного складника життя людини співвіднесене з актуалізацією сакральної лексики, символіки.

Ліричний герой стверджує, що життя людини – це вияв бажань, тому актуалізоване це твердження в перифразі: людина – *бажань маленький скромний власник*: *Помер – /* ***бажань маленьких скромний власник****: / хотів лиш мати спокій та тишу, та сопілку, / та завжди повну люльку, жилетку цареградську, та ще тільки…* (Міло Краль). Засвідчуємо й асоціативно-образну структуру – іменниково-прикметникову метафору – з протилежним значенням ‘відсутність бажання’: ***Тінь погаслого бажання*** (Лена Рут Стефанович).

Індивідуально-авторський перифраз коханої постав у словесній творчості Гойка Янушевича: *Я тебе творю в зольнім і піщанім / (над чолом квадрат – чистим розцвітанням), / я тебе творю з крові в достиганні, /* ***ягодо зі сну і з тілесних таїн***.

Традиційно в ліричних поезіях символом-соматизмом почувань людини є *серце*. У одного з поетів гіперболізовано образ чуттєвого серця, що зберігає символічну триєдність різних емоційно-психологічних станів та відчуттів – любові, ненависті та сну-спокою: *Як* ***у серцях три серця замирити, / Любов і Зненавиду, й Сон зігріти****?* (Ратко Вуйошевич).

Загалом чуттєвість, відчуття, позитивні та негативні емоції огранені в цікавих метафоричних структурах. В одному випадку розширена дієслівна метафора є вторинною номінацією радості (*Чи ж колись ми вкупі* ***стрінемось*** *наживо – / Й* ***до престолу в небо пісня вознесеться****...?* (Мірко Баневич)). В іншому – метафоричність з'являється на основі порівняння життя (вторинна номінація людини) і тіні, тобто невиразного, непомітного для багатьох; образне порівняння ускладнюють метафоричні епітети, переносне вживання дієслова: *Ті* ***життя нечутні і нераді / тінями спливуть – як час невтомний****, / і лише по смерті-цвітопаді / на табличках чорних похоронних / нам сяйне: жили із ними в ладі* (Александар Лесо Іванович).

Асоціатами душевного неспокою, невдоволення є *біль, рана, яма, сутінь*. Якщо загалом таке зіставлення є поширеним у слов'янській картині світу, то індивідуально-авторські втілення цих асоціацій доволі оригінальні. Порівняйте такі поетичні мікроструктури, де силу душевного спустошення підкреслює паронімічна атракція „білий біль", яку розгортає ширший контекст: він повідомляє про мовчазний стан, що нагадує замерзання людини (*Стоїш, / наче стан замерзлий, / тиха, / запнута в мовчання, / у* ***білий біль*** (Душан Джуришич)). В іншому висловленні сам поетизм „біль" ніби і не входить в образну структуру. Утім увесь попередній контекст з метафорою *думки-затінку*, тобто думки, яка заспокоїть, втішить, з метафорою *тунелю* як простору обдумування і пошуку позитивних змін поєднується з фінальним твердженням: причиною пошуку відповіді є душевний чи фізичний біль, неприємність, конфлікт: *Довго потім по дорозі в Ніццу шукав я* ***думку-затінок****, /* ***Тунель за тунелем я минав*** *і, усміхаючись від тих / несподіваних перемін, записав: / Основою всього є* ***біль*** (Сретен Перович).

Українські поети-перекладачі через тексти чорногорської поезії проводять образ душевного болю від вразливого слова: ***Болять*** *мені* ***слова*** *роз'ятрені, пекучі*… (Душан Костич).

Загальновживана метафора „рана душі“ подається так, що позначає стан, який лікується (метафора *душі миються у краплинах*), силу якого підкреслює поетична атракція „знад**рана** – **рана**“: *Осіння ніч – дощі ідуть знад**рана** / **в краплинах наші душі миються / та очищаються як рана*** (Сретен Перович).

Конкретно-чуттєвим асоціатом душевного болю є чорні, темні відтінки реальності, що закладені у внутрішній формі слів *сутінь* ‘напівтемрява, напівморок’ (***До ран собі тулю густу, як вату, сутінь*** (Душан Костич)), суперлатива *найчорніший* ‘виражена ознака чорного кольору’: *В **ямі душ, найчорнішому схові**, / Та стріла трухлявіє у серці* (Ратко Вуйошевич).

Виявляємо характерні для поетичного метафоричного мислення концептуальні зіставлення, що допомагають створити оригінальні асоціативно-образні комплекси для характеристики мікрокосму Душі людини. Це, наприклад, „страх – міст“ (страх стимулює пошук виходу із ситуації): ***Страх** вибудовує ступінчасті **мости*** (Сретен Перович). А також „думка – змія“ (за способом поступового оформлення думки): *Нав’язлива **думка – мова змія,** / річ вулика та кизилу, / зірок, що світять у хату похилу* (Сретен Перович). На зіставленні вежі з охололими почуттями, непорозумінням в Лени Рути-Стефанович народилася і стала стрижневою в одному із її поетичних творів метафора „холодне серце – вежа“: ***Серця** у нас – немов ця **вежа**: / темні, / холодні, / сирі, / у мене, і в тебе*; *Бажання подвійне - / життя і смерті / в мене і в тебе, звели ми **цю вежу / цеглина за цеглиною, / замісили на жовчі / з фасадами, / з промовчаного, / з пригніченого, / із недомовленого, / в мене і в тебе.***

„Філософія світосприймання“. Важливим концептуальним центром метафорики чорногорської поезії є сегмент, через який проведено вектори осмислення буття того чи іншого ліричного героя, котрому передоручає свої судження автор.

У лінгвософському осмисленні світу виразним є християнський струмінь, тому актуалізовані назви богів і святих (*Має свій ранок / ангельський / те **Світло** Знає / що і я ще десь є* (Сретен Вуйович); ***Богородиця / у святилищі / уламки наших присяг / і вірувань*** (Младен Ломпар); *Возрадуйся, **Маріє, матір-господине** / цих міст! Пребудь зо мною вежу на Соборі* (Балша Бркович)), сакральна символіка: *око* (*На моїй голові, мов на бескеді – голос та **око давнього / предка*** (Сретен Перович)), *Дух-птаха* (*Сідає на Розп’яття **птаха Недвига**; Бог у блискавиці – **Дух у птиці**!*; *Глухе селище перед опритомленим відвідує / **птиця-господиня*** (Сретен Перович)), *виноградне гроно* як символ Страшного суду і очищення від гріхів (*І недостигле **виногроно** / при вівтарі* (Младен Ломпар),

Святе Письмо як символ Духовного Закону (*Не повставайте, мертві, з мертвих, якщо ви не* ***торкнулися / Письма Святого Вічності*** (Борислав Йованович)).

Поети, заглиблюючись у суть духовних законів світобудови, по-своєму інтерпретують символи життя і смерті, якими стають пори року (*Церква є, та не горять свічі. / А чиясь* ***осінь*** *– із* ***весною*** *стрічі* (Сретен Перович)), символ очищення – свіча на спомин, за упокій (***Плавиться храм із воску, а в нього вже заповзають / зголоднілі хробаки*** (Сретен Перович); *То не* ***свіча*** *–* ***небіжчиків то промінь*** (Ратко Вуйошевич)).

Християнський мотив збереження Душі, очищення Душі також повторюється. Його оригінальне метафоричне втілення пов'язане з конкретно-чуттєвим означенням форми – кола, яке пронизує кілок (***Кілки*** *в* ***душі*** *– то* ***кола неодмінності*** (Ратко Вуйошевич)), динамічного руху: засобом представлення є метаморфоза переходу Душі та очищення (***Душі*** *наші* ***мандрують / наче веселі пливуть у бавовні*** (Мілорад Попович), *Ми залишили набутки й здобутки, / спалили бо магу врочисту, / щоб* ***зійти без виделки й ножа та з немічною / голою душею на гору таємничу і чисту*** (Сретен Перович)).

Метафоричне мовомислення чорногорських поетів охопило і ключові категорії філософії буття. Епітет „далекий час" постає як вторинна номінація вчорашнього дня (*Сьогодні вранці / із* ***Далекого Часу*** */ я опинився Тут / і не знайшов нічого / навіть себе* (Сретен Вуйович)). Психологізована прикметниково-іменникова метафора „сірість загиблого часу" – вторинна номінація сумного стану ліричного героя: *При вусі тримає годинника, яким керує / од* ***сірості загиблий час*** */ його – сум тисяч кубів; / бульвар із Тужних Світляків – / дорога до його неонового дому* (Драгана Трипкович). Якщо асоціативно-образне представлення часу, днів життя як ріки має архетипову основу (*Власними руками свою ріку відкопуєш – /* ***ріку*** *твої* ***днів*** *– м'язами спустошеними, всохлими* (Янко Джонович)), то днів життя як здоланих пагорків – індивідуально-авторську, підкріплену узвичаєним для чорногорця образом гірського ландшафту: *За* ***межею днів-пагорків*** *кривавить / ця лиха стерня у житті півсоннім* (Гойко Янушевич).

Як відомо, основа і суть життя – рух. Ця філософська категорія також опоетизована: *Є* ***Рух*** *чи немає / вона лиш ілюзія* (Сретен Вуйович). Синонімами буттєвого руху, руху як мислення, як творчості, зокрема поетичної, є назви дій „іти", „пливти", пор. дієслівні метафори: *Ми* ***до життя ішли уже написаного****, / в тепле осяяння, у зачарований незнаний краєвид* (Павле Горанович); ***Пущу алюзії пливти щонайвільніше / крізь вірші*** (Драгана Трипкович).

Архетиповим уявленням про початок, джерело життя є вода, відповідно це відбивають у чорногорській поезії і метафоричні комплекси: ***Екзистенція Була водою*** *й у далеких снивах*; *Коли* ***водою ти стаєш****, – усе можливо* (Драгана Трипкович).

Ряд метафор, що створюють концептуальний центр „Філософія світосприймання“, стосуються асоціативно-образного втілення абстрактних категорій у різних за структурою метафорах: генітивних (*Віє, віє вітер – / тупий* ***вітровій підсвідомості*** (Радован Зогович), *Повинні боронитися / від* ***чорних вулканів розуму*** (Блажо Щепанович), ***Попіл велелюддя*** (Душан Костич)), дієслівних: ***Збираю замисли / і шлю їх в невидимість*** */ і мчу між люди і* ***пірнаю в них*** */ аж захлинаюсь* (Мірко Баневич), *Але невже всяке мовчання – мертве, / невже* ***промовчати уже нема про що****?* (Павле Горанович).

ВИСНОВКИ

Якщо узагальнювати асоціативно-семантичні якості метафорики чорногорської поезії, то, з нашого погляду, вона цілком відповідає парадигматиці українського словника мови поезії, за складними метафоричними комплексами ховаються здебільшого архетипові, упізнавані для слов’янина смисли. Переважають індивідуально-авторські структури метафор, хоча в поодиноких випадках можемо відзначити застосування фразеологізованих структур (*білий біль, рана душі, скривавлена земля, шкіра землі, злива сонця, крила лісу, ріка днів, батько як дуб*). Номінативна функція генітивної метафори та метафори-перифразу в аналізованих текстах така ж виразна, як і зображальна, емоційно-оцінна. Широко застосована дієслівна, прикметникова метафорика, які в цілому зорієнтовані на суб’єктивізоване світосприймання. Метафоричність мовомислення чорногорських поетів свідчить про те, що це метафора – актуальний інструмент пізнання світу, вираження емоційно-експресивних реакцій про світ, про те, що мова оригінальних творів наповнена креативною силою.

Перспективи досліджень мови чорногорської літератури, перекладеної українською, бачимо у розширенні текстового матеріалу різних часових періодів в історії обох літературних мов, у зіставленні образних парадигм поетичної мови, у проведенні зіставного дослідження перекладу як такого, тобто з урахуванням специфіки семантики і стилістики мови-оригіналу.

Література

– Казакова, Т. (2003). *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Санкт-Петербург: Союз.
– Коцура, В. и др. (2015). *Енциклопедичний словник символів культури України.* Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М.
– Кравець,vЛ. (2012). *Динаміка метафориvв українській поезії XX ст.* Київ: Академія.
– Павличко, Д. (2016). „Чорногорська поезія – образ людини і народу“. *Всесвіт*, № 11–12, с. 276–287.
– Перович, С. (2016). „Чорногорська література: духовність слов'янсько-середземноморської вдачі“. *Всесвіт*, № 11–12, с. 263–275.
– Тарасов, Е. (2000). Язык как средство трансляции культуры, в: Ешич, М. (отв. ред.) *Язык как средство трансляции культуры*. Москва: Наука, с. 45–53.

Світлана БИБИК

CONCEPTUAL CENTERS OF METAPHORICS OF MONTENEGRIN POETRY

The article proposes an analysis of metaphorical structures that create conceptual associative and figurative centers in the texts of Montenegrin poets translated into Ukrainian. The conceptual centers of metaphors „Person and Nation“, „Person and the Universe“, „Person and the Microcosm of its Soul“, „Philosophy of Worldview“ are singled out and characterized. The stylistic functions of anthropomorphic (including sociomorphic), natural morphological, artifact metaphors are traced. The expressiveness of sociomorphic metaphors related to the religious and mythological perception of the world has been noted. The lexico-grammatical features of metaphor were noted: the activity of genitive, verb, adjective metaphorical structures, as well as the predominance of complicated metaphorical complexes over two-three-membered metaphorical compounds. The role of comparative inversions, metaphorical identifications of tokens semantics compared in microcontexts were traced. Special attention was paid to the role of word-symbols in the creation of associative-semantic duality of verbal images.

The research notes the linguo-cultural significance of the Ukrainian translation in Montenegrin poetic works, as the material reveals the relationship of „universal and national“, „own and foreign“, „common and different“ in verbal pictures of natural landscape, philosophical understanding of life.

Asnon-original works were analyzed, but their translations, the attention to the national-cultural component in the associative-figurative structure of the metaphor of Montenegrin poetry was taken into account. The language of Montenegrin poetry reflects the peculiarities of the history, mentality, character of the nations of Montenegro, who had to defend their statehood and independence in difficult conditions.

The analysis emphasizes the differentiation of traditional metaphorical structures, which are inherent in the language of Ukrainian poetry. Occasionally, individual-author metaphorical models and originality of the metaphorical language of thinking of Montenegrin poets were also noted.

Key words: *language of Montenegrin poetry, conceptual center, poetism, word-symbol, genitive metaphor, adjective metaphor, verb metaphor*